

HUMANİTAR ELMLƏR

MOLLA PƏNAH VAQİF ŞEİRİNİN JANRLARI

AMEA-nın akademiki İsa Həbibbəyli

Məqalədə görkəmli Azərbaycan şairi, realist şeir məktəbinin banisi Molla Pənah Vaqifin (1717-1797) milli şeirimizin inkişaf yolundakı xidmətlərindən bəhs olunur. Müəllif Molla Pənah Vaqifin XVIII əsrdə Azərbaycan şeirinin janr baxımından mövcud mənzərəsini dəyişdirmək və yeniləşdirmək sahəsində həyata keçirdiyi islahatların mahiyyətini açmış, böyük şairin adı ilə bağlı olan yenilikləri elmi cəhətdən şərh etmişdir.

Açar sözlər: Molla Pənah Vaqif, realist şeir, erkən realizm, qoşma, müxəmməs

Görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqif (1717-1797) çoxəsrlik poeziyamızın klassik romantik lirika ənənələrindən yeni realist şeirə keçidinin əsaslarını yaratmışdır. Azərbaycan realist şeir məktəbinin Azərbaycan şeirində əruzdan heca vəzninə tam keçidi də Molla Pənah Vaqifə məxsusdur. Molla Pənah Vaqif Azərbaycan şeirini mövzu və ideya, dil və üslub baxımından olduğu kimi, janr sahəsində də yeniləşdirərək inkişaf etdirmişdir. Belə ki, Molla Pənah Vaqifin şeirdə heca vəzninə bəslədiyi dəyişməz və davamlı münasibət özü ilə birlikdə Azərbaycan yazılı poeziyasına qoşma janrı kimi poetik formaların geniş axınına səbəb olmuşdur. Beləliklə, Molla Pənah Vaqif Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl-qəsidə şeirindən qoşma-gəraylı janrlarına keçidin möhkəm əsaslarını yaratmışdır. Vaqifin qoşmaları bütövlükdə XVIII əsr Azərbaycan şeirində heca vəzninin möhkəmlənməsində mühüm rol oynamışdır. Məhz Vaqifin oynaq, şux, milli ruhda yazılmış qoşmaları ilə ədəbi mühitdə böyük ənənəsi olan qəzəllə müqayisədə qoşma janrı daha çox diqqəti cəlb edə bilmişdir. Obrazlı şəkildə belə demək olar ki, Molla Pənah Vaqif qoşma janrının Füzulisidir. Məhəmməd Füzuli orta əsrlərdə qəzəli hansı səviyyəyə qaldırmışdırsa, Molla Pənah Vaqif də XVIII əsrdə qoşma janrını həmin zirvəyə yüksəltmişdir. Molla Pənah Vaqifin qoşmaları bu janrın Azərbaycan poeziyasındakı sədəvrləri sırasında dayanır:

*Bulud züflü, ay qabaqlı gözəlin,
Duruban başına dolanmaq gərək.
Bir evdəki belə gözəl olmaya,
O ev bərbad olub talanmaq gərək.*

*Əndamı ağ gərək, sinəsi mərmər,
Siyah zülfü qamətinə bərabər,
Qoynu içi guya müşklə ənbər,
Basdığı torpağı yalanmaq gərək.*

*...Vaqif, sənin işin müdam ah olsun,
Səg rəqibin ömrü qoy kütah olsun.
Həmdəmsiz kimsənə əgər şah olsun,
Gədədir o kimsə, dilənmək gərək.*

[3, s.49]

Qoşma janrının sənətkarlıq cəhətdən fərqli bir forması olan təcnis janrında şeirlər yaratmaq baxımından da Molla Pənah Vaqif əsl şairlik məharəti göstərmişdir. Qafiyələndirilməsində eyni sözün müxtəlif mənalarından istifadə etməyə əsaslanan cinaslarda Vaqif qoşmalarında olduğu kimi, klassik romantik lirikadan alınmış çətin anlaşılan izafət tərkibli ifadələrdən deyil, Azərbaycan xalq danışıq dilindəki ən sadə sözlərdən fərqli şəkildə istifadə etməyə xüsusi diqqət yetirmişdir. Şairin “Qız” rədifli cinasında ümumişlək “bəla” sözünün 6 dəfə “bəla, belə, bala” şəklində mənalandırılması ilə yeni mənalar ifadə olunmuşdur. Digər bir təcnisində isə Vaqif “ah sən” sözünü yenə də 6 dəfə fərqli mənalarda qafiyələndirmişdir.

Vaqifin sadə, canlı xalq dilindən alınmış sözlərlə cinas qafiyələndirmə sahəsindəki məharətini əyani şəkildə təsəvvür etmək üçün şairin “dağına” sözünün müxtəlif mənə çalarlarından necə yaradıcı şəkildə istifadə etməsinə nəzər salmaq kifayətdir:

*Səhər-səhər əsən qiblə elləri,
Heç yolun düşdümü canan dağına?
Ağ sinədən şölə, tər şamamədən,
Görüm, əl dəymişmi canan tağına?*

*Həsrətindən bağrım gül, şənə bənzər,
Mənə Vərqa, sənə Gülşənə bənzər?
Yarın qoynu içi gülşənə bənzər,
İstər pərvaz edə canan dağına.*

*...Vaqifəm, könlümü dağın eylərəm,
Yardan ayrı xoş gün daxı neylərəm,
Sinəmdə mən özgə dağı neylərəm,
Qoymuşam canımı canan dağına.*

[3, s.142]

Azərbaycan klassik şeirində ara-sıra işlədilən və aşiq şeirinə də ayaq açan müxəmməs janrı məhz Molla Pənah Vaqifin müxəmməslərinin təmsalında ədəbiyyatımızda möhkəm və geniş mövqə qazanmışdır. Vaqif, qoşmalarında gözəlliyi tərənnüm etmiş, müxəmməslərində isə aşiqanə mövzularla yanaşı, daha çox dövrə, zamana ictimai münasibətlərini mənalandırmışdır. Vaqifin bir çox müxəmməsləri şairin zamanəsi, yaşadığı dövrün problemləri və onun idealları haqqında poetik monoloqlardır. Vaqif qoşmalarında əsasən nikbin şair, müxəmməslərində isə daha çox mütəfəkkir sənətkar kimi çıxış edir, hətta eşq haqqında da ümumiləşdirilmiş fikirlər söyləyir. Məşhur “Görmədim” müxəmməsi təkcə Vaqifin yaradıcılığında deyil, ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatında müxəmməs janrının inkişafında mühüm ədəbi hadisədir. Vaqifin “Görmədim” müxəmməsi Azərbaycan müxəmməsinin şahıdır. Ədəbiyyatşünaslıqda müşahidə edilmişdir ki, “Görmədim” müxəmməsi sübut edir ki, Vaqif həyatın qarşıya qoyduğu məsələləri bütün dərinliyi ilə görmüş, onlarla maraqlanmış və onlara münasibətdə yüksək ictimai-fəlsəfi ümumiləşdirmə dərəcəsinə qalxa bilmişdir. [1, s.123]

Fikrimizcə, təkcə ömrünün sonlarında yazıldığı üçün yox, özünün mühüm ideya-bədii xüsusiyyətləri və dərin ictimai məzmunu etibarilə “Görmədim” müxəmməsi Molla Pənah Vaqif yaradıcılığının zirvəsidir. “Görmədim” müxəmməsi “Bayram oldu” şeiri ilə başlanan,

“Hayıf ki, yoxdur”la inkişaf etdirilən Vaqif realizminin kulminasiya nöqtəsidir. Vaqifin “Görmədim” müxəmməsi XVIII əsr Azərbaycan şeirinin dövrə, zamana haray səsi, sərt ittihamnaməsidir. Bu, zamanı silkələyən bilən nadir şeir nümunəsidir:

*Mən cahan mülkündə mütləq, doğru halət
görmədim,*

*Hər nə gördüm, ayri gördüm, özgə babət
görmədim.*

*Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,
Biətü-iqrarü-immanü-dəyanət görmədim,
Bivəfadan lacərəm təhsili-hacət görmədim.*

*... Kizbi-böhtandan savayı bir hekayət
görmədim,*

*... Bulmadım bir dost ki, ondan bir ədavət
görmədim,*

*... Hiç kəsdə həqqə layiq bir ibadət
görmədim,*

*... Qədrü-qiymət istəyib, qeyri əz xəsarət
görmədim,*

... İşlənən işlərdə ehkamü ləyaqət görmədim.

*Vaqifə, ya rəbbənə, öz lütfünü eylə pənah,
Səndən özgə kimsədə lütfü inayət görmədim.*

[3, s.185-189]

“Görmədim” müxəmməsi xarakterinə görə erkən realizmin sədlərini aşmış, daha sonrakı dövrlərə məxsus tənqidi-realist ədəbiyyatın xüsusiyyətləri ilə səsləşən mükəmməl sənət əsəridir. Dərin ictimai məzmunu, konkret tənqid hədəflərinə malik olan, dövrün haqsızlıqlarının mahiyyətini açıb göstərən “Görmədim” müxəmməsi ilə Molla Pənah Vaqif erkən realizmi Azərbaycan realizminin özündən sonra gələn inkişaf mərhələlərinə doğru istiqamətləndirmişdir.

Molla Pənah Vaqif hər bəndi altı misradan ibarət olan müsəddəslərdə də cinas qafiyələndirmə üsulunu tətbiq etməklə Azərbaycan şeiri tarixində ilk dəfə müsəddəs-təcnis formasında yeni tipli hibrid şeir yaratmışdır. Ümumiyyətlə, şairin “Gözdə cadugərlik, xalda fitnə-

lik” misrası ilə başlanan müsəddəs formasında yazılmış şeiri klassik poeziyadakı müsəddəslərdən fərqli struktura malik nadir poeziya nümunəsidir. Belə ki, klassik Azərbaycan şeirindəki müsəddəslərdə hər bəndin 5 misrası həm qafiya olmaqla, axıncı misralar ya sonrakı bəndlərdə eynilə təkrar olunur, yaxud bütün bəndlərin sonuncu misraları bir-biri ilə qafiyələndirilir. Molla Pənah Vaqifin “Gözdə cadugərlik” adlı 5 bəndlik müsəddəsində isə ilk 4 misrası qoşma formasında, yəni təxminən çarpaz qafiyələndirmə şəklində qafiyələndirilən, birinci bənddən başqa bütün bəndlərin ilk 3 misrası a, a, a şəklində cinas qafiyələndirilmə yolu ilə düzəldilmiş, sonrakı bəndlərin dördüncü misraları bir-biri ilə cinas şəklində qafiyələndirilmiş, beşinci və altıncı misralar isə hər bənddə ayrı-ayrılıqda qafiyəcə bir-birlərinə uyğunlaşdırılmışdır. Beləliklə, Azərbaycan şeiri tarixində bədii formanın yeniliyi baxımından tam orijinal bir şeir nümunəsi meydana çıxmışdır. İndiyədək biz klassik və müasir poeziyamızda hər bəndi Molla Pənah Vaqifin müsəddəsində olduğu şəkildə qafiyələndirilən şeir formasına rast gəlməmişik. “Gözdə cadugərlik” müsəddəsi poetik forma baxımından Molla Pənah Vaqifin Azərbaycan şeirinə gətirdiyi mühüm bir yenilikdir. Bu, Azərbaycan şeirinin inkişafı tarixində janrların təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi sahəsində meydana çıxmış əhəmiyyətli ədəbi hadisədir.

Maraqlı cəhət həm də bundan ibarətdir ki, mürəkkəb quruluşa malik olan “Gözdə cadugərlik” müsəddəsində Molla Pənah Vaqif müəyyən etdiyi kifayət qədər çətin strukturun formal tələblərinə tam əməl etməklə bərabər, ideya-məzmunca da bu şeirdə vahid məqsədə xidmət edən mətləbi məharətlə mənalandırmışdır. Birinci bənddə heyran olduğu gözəlin ona olan etinasızlığından həyəcana gələn şair sonrakı bəndlərdə bu qeyri-adi gözəli mədh etməkdə davam edərək ona doğru can atmış, muradına çatmaq üçün bütün qəlbi ilə təlaş keçirmiş, nəhayət, vüsəlin hər iki tərəf üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasını obrazlı şəkildə mənalandırmaqla müsəddəsi tamamlamışdır. Forma və məzmun etibarilə tam orijinal olan “Gözdə cadugərlik” müsəddəs-təcnisi Molla Pənah Vaqifin bədii kəşfidir.

Bu vaxtadək janr baxımından tədqiq edil-mədiyini, təkcə Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığında deyil, ümumiyyətlə Azərbaycan şeirində tam yeni olduğunu nəzərə alaraq, “Gözdə cadugərlik” müsəddəsindən 2 bəndin mətnini təqdim etməyi əhəmiyyətli hesab edirəm:

*Gözdə cadugərlik, xalda fitnəlik,
Canım üzdü, zülfi-ənbər bu daqal,
Zənəxdanın şeydə gördü könümü,
Tutdu möhkəm, eyləyibən bu da qal
Bilməzəm ki, nədir günahım mənim,
Durubdur qəsdimə cəlladın sənin.*

*...Sənubər qamətin demə lalədir,
Dişin gördü döndü, demə lalədir,
Açılsın bənəfsə, demə lalədir,
Qanlı sirişkimdən olmuş budaq al
Gülüstanə çəkər həm ahım mənim,
Dilər anda qəddi-şimşadın sənin.*

[4, s.204]

“Vidadi ilə müşairə” şeiri də Azərbaycan poeziyasının tarixinə ilk şeirləşmə kimi daxil olmuşdur. Molla Pənah Vaqif bu şeiri “müşairə” – şeirləşmə adlandırmaqla aşiq ədəbiyyatındakı “deyişmə” janrından fərqləndirmişdir. Belə ki, məlum olduğu kimi, deyişmə bir-birinə qarşı duran aşıqların müəyyən mövzu ətrafında müsabiqə xarakterli sözləşməsi, hər bə-zorbası olduğu halda, şeirləşmə – şairlərin ən müxtəlif məsələlərə həsr olunmuş fikir mübadiləsindən, müzakirələrdən ibarətdir. “Vidadi ilə müşairə” Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Molla Pənah Vaqif və Molla Vəli Vidadi tərəfindən yaradılmış ilk şeirləşmədir. Həcm etibarilə 92 bənddən ibarət olan “Vidadi ilə müşairə”lərin tən yarısı Molla Vəli Vidadiyə aid olsa da, bu şeirləşmə həmişə Molla Pənah Vaqifin şeirlər kitabına daxil edilmişdir. Molla Vəli Vidadi bədbin şair olmasına baxmayaraq, onun müstəqil olaraq yazdığı “Ağlaram” rədifli ayrıca şeiri cəmi 7 bənddən ibarətdir. Ona görə də belə hesab etmək olar ki, məhz Molla Pənah Vaqif Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında “müşairə” – şeirləşmə janrı ideyasının yaradıcısıdır. Mövzusunə və aktuallığına, habelə ideyasına görə “Vidadi ilə müşairə” yazıldığı dövrün ədəbiyyatını və ictimai fik-

rini məşğul edən ən müxtəlif məsələləri əhatə edən poetik traktat kimi səslənir. Bundan başqa, “Vidadi ilə müşairə” məzmununa və geniş həcmə görə yığcam bir dastan, yaxud müstəqil bir dram əsəri təsiri bağışlayır. Dialoqlar üzərində qurulmuş “Vidadi ilə müşairə”ni “Vaqif və Vidadi” dramı da adlandırmaq olar. Dram sənətinə məxsus dialoqlar əsasında yazılmasından başqa, “Vidadi ilə müşairə”də Molla Pənah Vaqiflə Molla Vəli Vidadi arasındakı müəyyən drammatizm də müşahidə olunmaqdadır.

Vidadi

*...Çox bulanma bu dünyanın qanına,
Vəfa yoxdur sultanına, xanına,
Danasını bir gün qoymaz yanına,
Bizim inək kimi təpər, ağlarsan.*

Vaqif

*...Vaqif, gərçi əzabı var dünyanın,
Sən neçün xovfini çəkərsən, anın,
Tutubsan ətəyin Şahi-mərdanın,
O gülər – gülərsən, ağlar – ağlarsan!*
[3, s.209]

Vaqif Azərbaycan şeirini müstəzad janrında yazılmış nadir poetik nümunələrlə zənginləşdirmişdir. Nümunə göstərdiyimiz müstəzad janrında qələmə alınmış aşağıdakı şeir sənətkarlıq cəhətdən mükəmməl sənət əsəri olmaqla bərabər, həm də ideya baxımından zamanı qabaqlamış klassik bədii nümunədir. Təsədüfi deyildir ki, Cəlil Məmmədquluzadə bu bəndi XX əsrin əvvəllərində qadın azadlığı mövzusunda həsr edilmiş ən yaxşı şeir nümunəsi kimi təqdir etmişdir:

*Allaha şükür, lalə yanağında eyib yox,
Dişində, dəhanında, dodağında eyib yox,
Bir zərrəcə zülfündə, buxağında eyib yox,
Qaşında, gözündə, qabağında eyib yox,
Dəxi nə yaşınmaq, nə bürünmək, nə utanmaq?
Bəsdir bu dayanmaq!*
[2, s.387]

Molla Pənah Vaqifin müstəzadları mövzu və ritm, ahəng baxımından qoşmadan müxəmməsə keçid funksiyasını yerinə yetirmişdir. Müstəzadlardakı 14-15 hecalı tam misralar müxəmməsə doğru atılmış addımlardır.

Ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə olaraq belə bir fikir bildirmək istəyirik ki, sonralar Azərbaycan yazılı şeirində gəraylıların yaranmasında aşiq poeziyasındakı gəraylılarla yanaşı, müstəzadlardakı yarım-misraların da özünəməxsus rolu olmuşdur. Müstəzadlardakı yarım-misraların əsasən altı hecadan ibarət olmasına baxmayaraq, məhz müstəzadların strukturundakı həmin xüsusiyyət əruzun parçalanması yolu ilə yeni janrların formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir. Müstəzadlardakı yarım-misraların da şeirdə öz aralarında ayrıca qafiyələnməsi belə düşünmək üçün əsas verir. Bundan başqa, fikrimizcə, XX əsrdə Azərbaycan şeirində sərbəst şeirin yaranmasında da “Dədə Qorqud soylamaları” ilə yanaşı, müstəzadların da müəyyən rolu olmuşdur. Vaqifin müstəzadlarında bu janrın Azərbaycan poeziyasının sonrakı inkişafına təsir edəcək poetik potensialı aydın surətdə görünməkdədir:

*Ey zülfü siyəh, sinəsi əbyəz, gözü alə,
Nə türfə cavansan!
Ağzın kimi yox qönçə, yanağın kimi lalə,
Gülzari-cinansan!
Görsə üzünü məh yetər, əlbəttə, zəvalə,
Xurşidi-cahansan!
Heç bəndə sənə olmaya, yarəb ki, həvalə,
Sən afəti-cansan!
Söz yox ki, bu zənəxdənəvü ruxə, xəti xalə,
Xubluqda əyansan! [3, s.205]*

Molla Pənah Vaqifin “Ey səba, yarə de kim, avarə gördüm Vaqifi” misrası ilə başlayan müxəmməsi şairin özü haqqında yazdığı orijinal bir avtoportretdir. Ömrünün sonlarına yaxın yazılmış bu müxəmməsdə Vaqifin həyatının, taleyinin və şeirinin əsas özünəməxsusluqları öz əksini tapmışdır. Müxəmməs formasında qələmə alınmış bu orijinal şeirin təhlili göstərir ki, Molla Pənah Vaqif özü yaşadığı şəxsi və ədəbi taleyinin dərslərini burada obyektiv şəkildə qiymətləndirmişdir. Bu müxəmməs Molla Pənah Vaqifin həyatını və yaradıcılıq yolunu başa düşmək və dəyərləndirmək üçün ən yaxşı mənbədir. Bu şeirdən “Görmədim” şeirinin qoxusu gəlir. Daha doğrusu, “Görmədim” müxəmməsində bir qədər

açıq tərzdə öz əksini tapmış mətləblər bu şeirdə ümumiləşdirilmiş şəkildə mənalandırılmışdır:

*Ey səbə, yarə de kim, avarə gördüm Vaqifi,
Qəm əlindən bikəsü biçərə gördüm Vaqifi,
Bağrı olmuş sərbəsər sədparə gördüm Vaqifi,
Aqibət salmış özün odlara, gördüm Vaqifi,
Gecə-gündüz müntəzir didarə gördüm Vaqifi.*

[3, s.176]

Molla Pənah Vaqif klassik poeziyada az hallarda işlədilmiş, hər bəndi 10 misradan ibarət olan müəşşər janrında yazdığı bir neçə şeiri ilə də novator şair kimi diqqəti cəlb edir. Əvvəla, geniş həcmə malik olduğu üçün Vaqif müəşşərlərində dövrün ictimai məsələlərinin poetik cəhətdən dərin təhlilini vermişdir. İkincisi isə şair müəşşər janrında yazılmış şeirlərində özünün ictimai fikirlərini eşqin dili ilə ifadə etməklə, həm bütün məqamlarda gözəllik nəğməkarı olmaq prinsipindən çıxış etdiyini, həm də müraciət etdiyi ciddi mətləbləri mümkün qədər örtülü şəkildə mənalandırmağa çalışdığını göstərmişdir. İctimai məsələlərin mövcud çətinliklərini göstərməklə, kifayətlənmək Molla Pənah Vaqif realizminin, erkən realizm ədəbi cərəyanının özünəməxsus xüsusiyyətidir ki, şairin müəşşərlərində də həmin cəhət özünü büruzə verir.

Müəşşər janrında yazılmış şeirlərində Molla Pənah Vaqif gözəllik nəğməkarı kimi yox, şair-filosof kimi çıxış edir. Qoşma və tənislərlə müqayisədə Vaqifin müəşşərlərinin dilində alınma sözlər nisbətən çoxdur:

*Güllər açılmış, bu gün eyşü nişatın vəqtidir,
Guşeyi-gülzaridə fərşi-büsatın vəqtidir,
Tazədən təcidi-üqdi-irtibatın vəqtidir,
Bəzmi-eşqi-vəslə tərtibi-nişatın vəqtidir,
İnqizayi-fəslə-güldən ehtiyatın vəqtidir,
İlləti-eşqə ilaci-buqratın vəqtidir,
Rövzeyi-rizvan üçün seyri-siratın vəqtidir,
Aşiqü məşuq ara xoş inbisatın vəqtidir,
Hər zaman şirin-şirin ixtilatın vəqtidir,
Ey büti-tutizəban, gəl ki, məqalın istərəm!*

[3, s.211]

Molla Pənah Vaqifin müəşşər janrında yazdığı şeirlər ideya-sənətkarlıq cəhətdən tədricən inkişaf etdirilərək XX əsrin əvvəllərində Məhəmməd Hədinin məşhur “Əlvahi-intibah” poemasını meydana çıxarmışdır.

Ümumiyyətlə, həyatı xarakter daşdığı üçün erkən yeni dövrdə mərsiyə janrında yazılmış əsərlər meydana çıxmışdır. Molla Vəli Vədinin Hüseyn xan Müştəqa həsr etdiyi “Müsibətnamə” poeması mərsiyə janrında yazılmışdır. Bu, mənzumələri janr baxımından müsibətnamə-mərsiyə adlandırmaq olar. Molla Pənah Vaqifin də İbrahimxəlil xanın oğlu Cavadın gənc ikən ölümü ilə əlaqədar qələmə aldığı müəşşər formasında yazılmış şeiri mənzum mərsiyədir. Mərsiyədə Qarabağ xanına və ailəsinə təskinlik vermək hissləri ilə yanaşı, təbii bir insan kədəri və dövrün bəzi ictimai münasibətləri də ifadə olunmuşdur. Şeirdən həmçinin Molla Pənah Vaqiflə dünyasını dəyişmiş Cavad ağanın arasında xoş münasibətlərin olduğu da anlaşılar.

Qəzəl janrında da şeirlər yazan Molla Pənah Vaqif bu janrın klassik poeziyadakı bədii formasına, strukturuna əməl etmiş, lakin dilini sadələşdirmiş, təsvir vasitələrini və istiqamətini dəyişdirmişdir. Vaqifin qəzəllərinin dili sadəlik baxımından bir çox hallarda qoşmalarına yaxındır. Şairin qəzəllərində klassik romantik lirika-dan gəlmə təsvir vasitələri azdır. Yaradıcılığının başlanğıc dövründə yazılmış qəzəllərini çıxmaq şərti ilə, Vaqifin sayca o qədər də çox olmayan digər əksər qəzəllərindəki bədii təsvir və ifadə vasitələri də qoşmalarındakı məcazlarla səsləşir. Buna görə də akademik Nizami Cəfərov çox doğru olaraq müəyyən etmişdir ki, “M.P. Vaqifin klassik janrlardakı şeirləri, xüsusən, qəzəlləri nəinki ifadə-obraz baxımından, hətta intonasiya baxımından qoşmalarının təsiri altındadır”. [5, s.15] Qeyd etməliyik ki, bu xüsusiyyət qəzəllərin vəznində də özünü göstərməkdədir. Vaqifin qəzəlləri əruzla hecanın qovşağında yazılmış şeirlərdir.

Qəzəllərindən birindəki “xəyal etmişdi Vaqif kim, rəvan bir xoş qəzəl yazsın” misrası mahiyyət etibarilə Məhəmməd Füzulinin qəzələ dair “oxumaq da, yazmaq da asan ola” çağırışının yeni tarixi şəraitdəki yaradıcı davamından ibarətdir. XVIII əsrdə “Rəvan və xoş qəzəl” ya-

ratmaq anlayışı asan başa düşülən və xoş qarşılanan qəzəl yazmağa dəvətdir. Molla Pənah Vaqif öz dövrü üçün “rəvan və xoş” qarşılanan sadə və yadda qalan klassik qəzəlin mükəmməl nümunələrini təqdim etmişdir:

*Salmaq nəzərindən məni cananə düşərmə?
Tərk eyləmək öz qulunu, sultanə düşərmə?*

*... Qəmzən ləbini dişləməmiş, qanımı tökdü,
Qan eyləməyən kimsənə heç qanə düşərmə?*

*Dil çahi-zənəxdanə düşüb zülfün ucundan,
Əlbəttə, xətasız kişi zindanə düşərmə?*

*Olmazsa əgər Vaqifə bir sədri səmən yar,
Top eyləyibən başını meydanə düşərmə?*

[5, s.150]

Müşahidə olunan cəhətlərdən biri də bundan ibarətdir ki, Molla Pənah Vaqif aşiqanə qoşmaları ilə ifadə etməkdə çətinlik çəkdiyi ictimai fikirlərini qəzəlləri vasitəsi ilə ifadə etmişdir. Vaqif aşiqanə Azərbaycan qəzəlini mövzu və ideya cəhətdən ictimailəşdirməyə çalışmış, bir çox hallarda buna müvəffəq olmuşdur. Belə məqamlarda Vaqifin qəzəlləri ideya-məzmun cəhətdən qoşmalarından çox, müxəmməslərinə yaxındır. Xüsusən, məşhur “Bax” rədifli qəzəli XVIII əsrdə meydana çıxmış yeni tipli ictimai məzmunlu qəzəlin mükəmməl nümunəsidir. Ciddi ictimai məzmununa görə “Bax” qəzəlini yalnız Vaqifin “Görmədim” müxəmməsi ilə müqayisə etmək olar. Obrazlı şəkildə belə demək çox doğru olar ki, “Bax” şeiri qəzəl formasında yazılmış müxəmməsdir. Yaxud da hesab etmək mümkündür ki, “Bax” müxəmməs janrının qəzəl variantıdır. Vaqifin “Bax” qəzəli təkcə XVIII əsr Azərbaycan qəzəlinin yox, ümumiyyətlə çoxəsrlilik Azərbaycan şeiri tarixində ictimai məzmunu malik qəzəlin ən klassik nümunəsidir. “Bax” qəzəli ilə Vaqif ictimai məzmunlu qəzəlin ən yüksək zirvəsini fəth etmişdir:

*Ey Vidadi, gərdişi-dövrani-kəcrəftarə bax!
Ruzigarə qıl tamaşa, karə bax, kirdarə bax!*

*Əhli-zülmü necə bərbad eylədi bir ləhzədə,
Hökmü adil padişahi-qadirü qəhharə bax!*

*Sübh söndü, şəb ki, xəlqə qiblə idi bir çıraq,
Gecəki iqbali gör, gündüzdəki idbarə bax!*

*... Qurtaran əndişən ahəngəri-biçarəni,
Şah üçün ol midbəri təbdil olan mismarə bax!*

*İbrət et Ağə Məhəmməd xandan, ey kəmtər gəda,
Ta həyatın var ikən nə şahə, nə xunxarə bax!*

*Baş götür bu əhli-dünyadan ayaq tutduqca qaç,
Nə qıza, nə oğlana, nə dusta, nə yarə bax!*

*Vaqifə, göz yum cahanın baxma xəbü ziştinə,
Üz çevir ali-əbayə, Əhmədi-Muxtarə bax!*

[3, s.156]

İctimai məzmun baxımından Azərbaycan qəzəlinin sonrakı inkişafına “Bax” qəzəlinin çox mühüm təsiri olmuşdur. “Bax” qəzəli Məhəmməd Füzuli qəzəllərindən Seyid Əzim Şirvani və Əliağa Vahid qəzəlinə doğru gedən yolda əhəmiyyətli bir keçid funksiyasını həyata keçirmişdir.

Göründüyü kimi, yazılı ədəbiyyatda poetik formaların sabitləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi baxımından Molla Pənah Vaqif ciddi islahatlar aparmış və mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Bütün bunların sayəsində janr baxımından çoxəsrlilik Azərbaycan şeirinin mənzərəsi XVIII əsrdə dəyişmişdir. Bu cəhətdən Molla Pənah Vaqif Azərbaycan ədəbiyyatında reformator şair kimi qəbul edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Araz Dadaşzadə. Molla Pənah Vaqif. Həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 1966
2. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri. 4 cildə, I cild (tərtib edən və ön sözün müəllifi: İ.Həbibbəyli). Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004
3. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri (tərtib edən: Həmid Araslı). Bakı: Şərq-Qərb, 2004
4. Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif. Əsərləri (ön sözün müəllifi, tərtibçisi və redaktoru: Nizami Cəfərov). Bakı: Çaşıoğlu, 2004

5. *Nizami Cəfərov*. Ön söz. Bax: Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vəqif. Əsərləri (tərtibçi və redaktoru N.Cəfərov). Bakı: Çarşıoğlu, 2004

6. *İsa Həbibbəyli*. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Bakı: Elm və təhsil, 2017

7. *Firidun bəy Köçərli*. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. Bakı: Avrasiya-Press, 2004

AMEA RH Aparatı
isa.habibbeyli@science.az

GENRES OF MOLLA PANAH VAGIF'S POEMS

İsa Habibbeyli

In the article is dealt with services of a prominent Azerbaijani poet, a founder of realist poetry school – Molla Panah Vagif (1717-1797) in the development of our national poetry. The author demonstrates the essence of the reforms carried out by Molla Panah Vagif in the XVIII century to change and renew the current state of Azerbaijani poetry in terms of genre, and scientifically interprets on the innovations associated with the name of the great poet.

Keywords: *Molla Panah Vagif, realist poetry, early realism, couplet, mukhammas*

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОЭЗИИ МОЛЛА ПАНАХА ВАГИФА

Иса Габиббейли

В статье освещаются выдающиеся заслуги Молла Панаха Вагифа (1717-1797), видного азербайджанского поэта-классика, основоположника реалистической поэтической школы, в развитии национальной поэзии. Автор раскрывает сущность реформаторства М.П.Вагифа в области жанрового обогащения и обновления азербайджанской поэзии в XVIII веке, дав научное обоснование новаторству, связанному с именем поэта.

Ключевые слова: *Молла Панах Вагиф, поэт-реалист, ранний реализм, гошма, мухаммас*